

Deň-duşlarym, kärdeşlerim: Gurbansähedowiç

Category: Goşgular, Hekaýalar, Kitapcy, Powestler, Ýatlamalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Deň-duşlarym, kärdeşlerim: Gurbansähedowiç GURBANSÄHEDOWIÇ

1. Terjimehalyndan

Gurbandurdy Gurbansähedow. Bir müň dokuz ýüz on dokuzynjy ýylda Mary welaýatynda dünýä inip, bir müň dokuz ýüz togsan ikinji ýylda Aşgabatda aradan çykýar. Türkmenistanyň halk ýazyjysy. Dürli ýyllarda “Ýaş kommunist”, “Sowet Türkmenistany”, “Edebiýat we sungat” gazetleriniň, “Magaryf” neşirýatynyň, Türkmenfilm kinostudiýasynyň, Kinematografiýa baradaky döwlet komitetiniň baş redaktory bolup işleýär. Ellinji ýyllaryň başynda hem segseninji ýyllaryň ortasynda Türkmenistan Ýazyjylar Soýuzynyň prawleniýesine başlyk saýlanýar. Ikinji gezek başlyk saýlanmazyndan öňinçä prawleniýäniň başlygynyň orunbasarydy. Türkmenistan Ylymlar Akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Edebiýat institutynyň direktorynyň orunbasary hem bolupdy. SSKP-niň çleni. TKP

Merkezi Komitetiniň çlenligine, derňew komissiýasynyň sostawyna, Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň deputatlygyna saýlanýar.

Birnäçe goşgular, hekaýalar ýygyndysynyň, powestleriň, “Toýly Mergen” romanynyň, terjimeler kitabyňyň, okuw kitaplarynyň, pýesalaryň, kinossenarileriň, ylmy makalalaryň awtory, Berdi Kerbabaýewiň saýlanan eserleriniň ilkinji neşir edilen alty tomlugynyň redaktory.

2. Tanyşlyk

Özünden ulular, deň-duşlary oňa Gurbandurdy diýip, ýaş ösdürimler Gurbandurdy aga diýip ýüzlenseler, näme üçindir biziň neslimiz uçdantutma Gurbansähedowiç diýýärdi. Ara tapawudymyz ýigrimi ýyla barabardy.

Menin Gurbansähedowiç bilen tanyşlygym altmyşynjy ýyldan başlanypdy. Soňky otuz ýyl özara hyzmatdaşlykda, arkalaşykda geçdi. Men kyrk ýaşdan soňky Gurbansähedowa belet, onuň kyrkdan öňki durmuş ýoluna güwä geçmäge çakym yok. Eýsem-de bolsa, ol kyrka çenli abraýly wezipelerde işläpdir. “Sowet Türkmenistany” gazetiniň redaktorlygyna bellende onuň otuz ýaşy-da dolman ekeni. Ilki göremde, Gurbansähedowiç meniň gözüme durmuş ýoluny tamamlap barýan pensioner adamyň sypatynda görnüpdi. Onuň döwlet adamlary bilen tanyşlygy, olara beletligi, her biriniň häsiýeti, başarnygy barada hekaýatlar aýdyp bilmegi bu adamyň jemgyýetdäki ornunyň ýönekeý dældigini nygtaýan delil ýaly bolup görnüpdi. Soňra ol hemişe kyrk ýylda gören-eşidenlerini, başdan geçirenlerini ýatlap, olara baha bermegi, netije çykarmagy halaýardy. Beýik filosoflaryň biriniň eserini okap otyrkam, adam kyrk ýaşyna çenli ömrüniň aýgytly bölegini geçýär, kyrkdan soň öňki başdan geçirenlerine düşündiriş ýazýar diýen pikire gabat gelemde, öňi bilen Gurbansähedowiç göz önüme gelipdi. Dogrudanam, onuň kyrkdan soňky döreden eserleriniň wakalary, pikirleri başdan geçiren ahwalatlarynyň, oý-pikirleriniň, bile işleşenleriniň durmuşa gatnaşyklarynyň esasynda döreýärdi. Ol çeper eser ýazmaga kyrkdan soň ymykly girişipdi. Meniň ynanjyma görä,

onuň döredijiliginiň has netijeli menziliň başlanmagyna ýaşlar bilen, aýratynam biziň neslimiz bilen ysnyşmagy ýardam etdi. Gurbansähedowiç köp okaýardy. Biz geň-enaýy bir eser okandygymyzy aýdaýsak, şol kitaby okamasa ynjalmazdy. Altmyşynjy ýyllaryň başynda dowam eden ruhy galkynyşyň sähelçejik öwüslerini onuňam şähtini açýardy. Ýaşlaryň eserlerini okap: “Beh, munuň ýalam ýazyp boljak eken-ä!” diýip oturanyna telim öwre gabat gelipdim. “Türkmenfilme” işlemäge gelen Bulat Mansurow, Hoja Narlyýew ýaly ýaşlaryň berk garşylyga duçar bolan filmlerini güýjüniň, erkiniň ýetdiginden gorajak bolýardy.

Haýsy ugur bolsun, tapawudy ýok, durmuşda ýüze çykýan täzeligi hemme adam bir meňzeş kabul etmeýär. Dörediji adamlaryň biri ony süňňi bilen duýup, onuň täsiri esasynda durmuş hadysalaryna garaýar, onuň netijesini eserinde beýan edýär. Ikinjisi täzeligi duýsa-da, oňa gol ýapýanlary goldasa-da, ony eserine geçirmäge howlугanok. Nähilidir bir sebäplere görä ýaýdanýar. Ine, Gurbansähedowiç ikinji topara ýakyndy. Bu ýerde birnäçe sebäp bolup biler, biz onuň obýektiv hem subýektiv taraplaryny seljermelidiris. Biz ýazgymyzyň dowamynda olaryň birnäçesine degip geçeris. Umuman, täzelige düşünmek entek ony kabul etmegi aňlatmaýar. Kabul etmek hemişe hatarly, töwekgellige baş urmak. Kabul etmek üçin şol hadysanyň zerurlygyny duýmaly, çekýän zähmetiňi şol zerurlygyň mazmuny bilen baglamaly, ömrüň, ýaşaýyşyň manysyny şonda görmeli.

Ine, bir ýazyjy durmuş hadysasyny allanäme gürrüň berip oturandyr. Nogsanlaryň nähili döreyändigini, olaryň döremegine kimiň günäkärdigini, şolar ýok bolmasa ýaşaýyşyň oňuna üýtgemejekdigini kalbyndaky protest bilen ýanaşdyryp suňsurar goýberer. Soňra onuň ýazan eseri çykar. Emma eserinde kalbyndaky protesti görmersiň, hemme ýagdaý käbir maýdaja kemçiliklere garamazdan gülala-güllükdir. “Muny näme beýdäýipsiň?” Ol seniň soragyňa iňňän arkaýyn jogap berer. “Heý, inim, edil durmuşdaky ýaly görkezseň kim seň eseriňi çap etjek.”

Biz şu zeyilli jogaplary özümüzden uly nesliň zehinli diýilýän

wekilllerindenem eşidýärdik. Olaryň ewolýusiýa ýoly bilen üýtgemekleri üçin ýyllar gerekdi. Gurbansähedowiç ewolýusiýa arka berýän adamdy, sebäbi durmuş hadysalaryny hertaraplaýyn seljermegi başaryardy. “Ýedi ýarym” powestini, “Dökülmedik gan” pýesasyny okasaňyz ýazyjyň döredijiligindäki ewolýsiýany duýarsyňyz. Ol bu eserlerinde adamçylygy synpy garaýyşlardan ýokary goýmaga synanyşyk edipdi. Gurbansähedowiçiň nesli üçin bu synanyşyk geňdi.

3. Gorky

Bir gezek Gurbansähedowiçiň öýüne baramda, ol giň hem ýagty eýwanynyň ortasynda goýlan ýaýbaň stoluň başynda gaharly oturan ekeni. Sebäbini soramankam öňünde ýatan “Tokmak” žurnalyny görkezip:

– Oglanlar oýun edýärler – diýdi, – ýöne bi oýnuň soňy oňnullyk bilen gutarar öýdemok. Oruslaň aragy halaýanyny dünýä bilýä, bizem bilýäs, ýöne ony “Tokmakda” karikatura edip görkezip ýörmeli däl-ä. Arada “Ýartygulakda-da” bir alkaş orusy görkezdiler. Beýtmek bolmaz, men düýbünden garşy.

Men Gurbansähedowiçe hä diýmedim.

– Alkaş alkaş bolar-da, onuň milletine parh goýup ýörme nämä gerek. Olaram biz ýaly deň graždan, arak içip düzgüni bozýany bar bolsa, näme üçin görkezmeli däl.

Gurbansähedowiç janygyp:

– Oglan, meseläň syýasy tarapy bar, şoňa düşün – diýdi. – Olary beýik halkyň wekilleri diýip kitaplarda, gazetlerde ýazýas, çagalarymyza aýdýas, ýygnaklarda gygyrýas, bu ýerde-de masgara etsek gelişmez-ä.

– Bu taýda gürrün tutuş halk barada baranog-a, aýry-aýry adamlar hakynda aýdylýar.

– Men saňa meseläň syýasy tarapyna düşün diýýän.

Gurbansähedowiçiň pikiri bilen ylalaşmadygam bolsam, men onuň ätiýajyna düşünyärdim. Ol ideologiýanyň zorlugyna duçar bolup, pida baryny çeken nesliň wekilidi. Iň aýylganç pida-da, olary özbaşdak garaýyşdan, pikirlenmeden mahrum edipdirler. Her baş-alty ýyldan öwsüp duran hazan ýeli milli duýgyny ösdüräýjek

kökleri guratmaga dalaş edýärdi, guradýardam. Milli buýsanjyň ýelginine Gurbansähedowiçiň bir pursat galkynan göwni “Türkmeniň” diýen odany döredýär. Emma onuň sonky jebrini diý. Ony milletçilikde aýyplap, partiýnyň Merkezi Komitetiniň bu baradaky ýörite kararyna düşürýärler. Depände gezelip duran gylyç haçan boýnundan inse inäýmelidi. Seniň erkiň, ykbalyň şol karary kabul edýänleriň elindedi.

Altmyşynjy ýyllaryň aýagynda “Ömür dawasy” powestimi respublikada çap etmänlerinden soň “Družba narodow” žurnalynda rus diline geçirip çykarypdylar. Gurbansähedowiç žurnalyň täzeje sanyny waraklap otursyna:

– Eýsem-de bolsa, siz bagtly nesliň adamlary, walla, size gözüm gidýä! – diýdi. – Bi taýda çap etmäge gorksalar, Moskwa hödürläýmeli. Bi mahala çenli biz Moskwadan gorkup gezdik. Äý, hawa-da, Orusýet bir giň ýurt, gowy adamlaram tapylyp dur, şoňa-da şükür etmeli.

Soňra ol elli ikinji ýylyň gabahatly günlerinden söz açypdy.

– Şo günler size bir miýesser etmäwersin. Her gün işden dolanyp gellersiň, ýöne ertire sag-aman çykjagyňa ynamyň ýokdur, gije turzup alyp gidiberýärdiler. Mahal-mahal ýüregiň howlap öýe sygaňok, gysanjyňa köçä çykarsyň. Esewan bolsan, howlyň her burçunda bir gara durandyr, çykanyňy gördügi oýturaklap aňry giden bolar. Neneň gözüňe uky gelsin. Mäti agany, Baýmuhammedi turmä dykypdylar, Garaja Burunyň boýnuny omrupdylar. Sähel salymdanam dekada bahanasy bilen biçärä Lenin ordenini beripdiler, neneň görýän bolan zatlary. Merkezi Komitetden bigeňeş ýekeje bir meseläni çözjek bolup gör, tozanyňy kakar goýbärler. Elli kitap ýazaňda näme, birinji sekretaryň gaňryşyna gaýtdygyň günün kyndyr. Şaja Batyr ýaly bir bilimlisi bolaýmasa, seň eseriňi okap ýöreni ýokdur, töwerekden aýdylana gulak asar, şoň bilenem ykbalyň çözüler. Wagtal-wagtal juda kemsiderdiler, adamlaryň göwnüne degýändirsem öýtmezdiler, öňlerinde ýumuş oylan oturan ýalydy. Oturanlar kiçi-girim adamlarmy! Biri Berdi Kerbabaýewdir, ýene biri Alty Garly, Aman Gulmämmet... Moskwada boljak dekada taýýarlanyp ýördük. Men-ä Ýazyjylar soýuzynyň başlygydym, Berdi aga-da “Nebitdag” romanyny ýazýardy. Bir az mahal

Nebitdagda-da ýaşady, jaýjagaz berdiler, garaz, gelyärdi, gidýärdi, işläp ýördi, ýöne Suhan Babaýewiç bilen aralaryna tow düşüpdi. Meň saňa bu gürrüňi berýänimiň sebäbi, ýaňky aýdyşym ýaly, edebiýatdan bihabar adamlar oňa hojalygyň bir pudagy ýaly garaýardylar diýjek bolýan. Çeper edebiýat diýeniň pagta eken ýaly, nebit çykaran ýaly däl-dä, juda inçe zat-da. Birinji sekretar çagyrya diýdiler, bardyk. Suhan Babaýewiçiň ýanyna alyp gitdiler. Aman Gulmämmet bar, Alty Garly bar. Berdi Kerbaba-da Nebitdagdan gelipdir. Aý, garaz, dekada bilen dahylly guramalaryň ýolbaşçylary bardy-da. Mesele: dekada taýýarlyk. Näme sebäpdendir Suhan Babaýewiçi hum ýaly çişiripdirler. Asyl ýöne baranymyzdan üstümize gygyryp ugrady: Edýän işiniz ýok, ýagdaý şeýle boljak bolsa, käbiriňiziň gümüşizi çekerin diýip, stol ýumruklaýar. Bir ýandan baranlary turzup ugrady. Her kim ady tutuldygy dim-dik bolup durandyr. Gezek Kerbabaýewe geldi. “Kerbabaýew!” diýip gygyrды, Berdi aga-da ýerinden turmady, muňa-da geldi Suhan Babaýewiň gahary. “Hany, wada beren romanyň, nebitçiler beren wadalarynda tapylýalar, sen nebitçilerden yza galýaň. Näme üçin yza galýaň, näme üçin romanyňy gutaraňok?” diýdi. Berdi aga-da: “Birinjiden-ä, arkaýyn işläre şert ýok, ikinjidenem, men nebit çykaramok, kitap ýazýan” diýdi. Birinji sekretaryň galmagalyny onsoň gör. “Siz, ýazyjylar, maýda zatlara üns berýäňiz, otrywok ýazýaňyz – diýdi. Suhan Babaýewiç poweste, hekaýa otrywok diýýärdi. – Galyň kitaplar ýazmaly, ýazan zadyňyzy göze görner ýaly ýazmaly, otrywokdan iş bolmaz!” Äý, garaz, gygyrды, keypden çykды. Kerbabaýewiň gapdalynda oturanam Aman Gulmämmetdi. “Gulmämmedow!” diýlenden Aman aga aýak üstünde durды. “Gulmämmedow, sen näme edýäň?” diýip gygyrды. Aman aga-da özüniň aktýordygyny bildirjek bolýan ýaly bir tüýsli hereketler edip, mylaýymlyk bilen: “Suhan Babaýewiç, men aktýor, men oýnaýan” diýdi. Entek ýazyjylardan ünsüni sowmaga ýetişmedik Suhan Babaýew oňa-da azgyryldy: “Oýnamaly däl, ýazmaly!” “Ýazarys, Suhan Babaýewiç, hökman ýazarys!” Şeý diýibem Aman aga käýinçden, igençden syпды. Edebiýata, sungata düşünmeýän ýolbaşçylar bilen iş salyşmagyň hupbatyny görendiris-le. Düşünmeýändiklerini boýun alyp, düşüňänləri

diňleseler bolaýjak, ýo-ýok, ony edenoklar, meň diýenim bolsun diýýärler. Gulak asman gör, şo minut külüňi kakýalar!

Şuna meňzeş hekýatlary hezil edip diňleýärdik, olar biz üçin gülki bolsa-da, Gurbansähedowiçiň nesli üçin ýowuz hakykatdy. Onuň galdyran endikleri durmuşyň her ädiminde duýdansyz ýüze çykýar duruberyärdi.

Ata Atajanowyň altmyş ýaş ýubileý dabarasyna ýygnandyk. Şahyr dostunyň ömri, döredijiligi barada Gurbansähedowiç çykyş etmelidi. Tribuna taýýar edildi, gelenler zaly dolduryp otyr. Kimdir biri tribunanyň gyrasynda otlyçöpüň gabyndan sähelçe uly diktofon goýupdyr. Gurbansähedowiç geplemäge ökde-de bolsa, köpüň önünde çykyş etmeli bolsa, birbada tolgunýardy. Täşli Gurbanow oňa söz berdi. Ol kagyzlaryny alyp, tribuna geçdi, maňlaýynyň derini süpürip, özüni dürsäp, söze başlamaly bolanda birden diktafony göräýdi. Birdem ona çişerlip seredip durdy, soňam ýürekbulanç zady gören ýaly ýüzüni egşidip zala ýüzlendi.

– Ýoldaşlar, sizden müwessa edýän, kimem goýan bolsa, şujagaz oýunjagyny aýyrsyn-la. Gerek bolsa, men tekstimi beräýerin. Oturanlar onuň sözüne degişme hökmünde gülüşdiler, emma men Gurbansähedowiçiň çyny bilen aýdýanyna düşünýärdim. Tä diktofon aýrylýaıça ol söze başlamandy.

4. Şaja Batyrowyň portreti

Men Gurbansähedowiçiň iki hekaýatyny öz dilinden beýan edeyin. Birinji hekaýat: “Sowet Türkmenistany” gazetiniň redaktory bolup işlämde, Şaja Batyrowiç Merkezi Komitetiň birinji sskretarydy. Şajany görensiňiz-le. Meň diýýän mahalym-a ol ýaş ýigitdi, görmegeý, ýapy ýaly bir pyýada, asyl diýýän-ä, adam gören ýalydy-la! Ýer titiräniň yz ýany ony Kremlde Stalin kabul edipdir, şonda Stalin Şaja näme diýipdir diýseňizle, kabinetden çykyp barýan Şajany iç bosagada saklagadan: “Türkmenleriň hemmesi seniň ýaly daýawmy?” diýipdir. Şaja-da: “Äý, men ortarak adam-da” diýip jogap beripdir. Stalin ýylgyraýdy diýýä. Şajaň Staline beren jogabyny neneň görýäňiz? Adatça, daýaw adamlar pöwheräk bolýandyr, ýöne Şaja iňňän

akylly adamdy, kellesi işleýärdi! Men muny Merkezi Komitetiň býurolarynda mesele çözüşinden bilýän. Gazetiň redaktory bolsaň, býuroa mejlislerine hökman gatnaşaýmalysyň. Býurony özi alyp barardy, köplenjem özi geplärdi. Gapdalynda oturanlara neneň diýen ýaly manyda serets-ä seredäýerdi, bolmasa onam etmezdi. Sebäp diýseň Şajaň aýdan sözüne, pikirine goşmaça bir pikir aýdyp biljek adam ýokdy. Wah, Şaja galsa, olaň köpusini bir minudam saklaman, syrtyňa depjekle, ýöne oňa-da başartmaýan zatlar bardy. Oglan, depesinde gyrgy ýaly bolup murt otyr-a! Weý, her ädimini, her sözünü Moskwa ýetirip otyrlar-a, aňsatdyr öýtmäň. Eýsem-de bolsa, köp geplemän, meseläni çöp döwen ýaly edişi, walla, meň-ä göwnümden turýady. Ýolbaşçy diýeniň saldamly gürläp, azrak geplese! Şaja şuny başaryardy. Bir gezek Marydan bir ýaşuly adamyň meselesine seretdiler. Köp ýyl oba Şura başlyk bolup işlän ekeni. Golaýda wezipeden boşadyp, partbiledinem alypdyrlar, olam Merkezi Komitete ýüz tutupdyr, garaz, gelnen karar bilen ylalaşmadyk bolara çemeli. Şajadan goldaw boljagyna ynanan bolmagy-da ähtimal, sebäp diýseň, Şaja o ýaşulyny tanýan ekeni, Mara aýlanmaga baranda duzunam dadyp geçipdir. Bu zatlary soň Şajaň özi aýdaýdy. Ýaşulyň etmişini eşitseňiz, ýöne ýere partiýadan çykarylmanyna düşüňersiňiz. Bendäň aýaly ölen ekeni-dä, ýaşajyk bir gyza öýlenäýipdir. O gyzam öň öz öýünden girip-çykyp ýören ýetim gyzjagaz ekeni. Ýeri öýlenjek bolsaň başga ýerden öýlenäý, başy boş aýal gytmy! Öz çagaň biri ýaly duz berip ýören naçaryňy beýtmek bolmaz-a. Äý, il-gün ýokuş görüpdür, azypsyň diýipdirler. Hawa, býuroň mejlisi gidip dur, ýaňky ýaşulyny zala çagyrdylar. Gapyň öňünde egnini gysyp otyr, eden işiniň telekdigine-de ökünýär, bir hili bendä nebsiňem agyrman duranok. Alan gyzyňy kow-a diýip bolmaz oňa, o naçary hasam betbagt etjekmi? Eden etmişine ökünýän ekeni-le diýip, iň soňky käýinji doňduragadan partbiletini beräýseňem bolman durjak dol. Otyrkaň her dürli pikir kelläňe gelýä-dä. Ýaňky aýdyşym ýaly ýüregiňem awaýar, ýaşuly adam, bir gysym bolup otyr, haw! Şaja hiç kimden hiç zat sorajagam bolmady, ýaňky ýaşula näme diýdi diýsene... pylan kes diýip adyny tutdy-da,

seni tanaýas, duzuňam datdyk diýdi. Ýaşıňa, at-abraýyna gelişmeýän, il arasynda ýaman görulýän iş edipsiň, obadaşlaryňam senden ýüz öwrüpdürler. Senem haraý gözläp, Aşgabada, ýüz tutupsyň. Menem sana kömek berýän kişi bolup, alagada partbiletiňi gaýtaryp bersem, obadaşlaryň näme diýer? Be, Şaja Batyr aklyndan azaşdymyka, diýmezlermi? Il-günüň önünde ýolbaşçy hökmünde bizde abraý galarmyka? Biz ýerli guramalaryň kararyny güýjünde galdyrýas. Saňa-da bir maslahat berjek. Obadaşlaryň arasyna bar, güýjüň ýetdiginden işle, il-günüň derdine ýarajak bol, günäňi ýuw. Ýene obadaşlaryň ynamyna girip, goldawyna mynasyp bolan günüň gel bärlik. Men, men bolmasam şu oturanlaryň biri bolar, arzyň diňlener, partbilediňem gaýtaryp bererler. Şajaň diýen sözünü, neneň makullamajak, ýaşulyň özem hä diýip otyr. Şaja ýaly meseläni akyllý-başly çözüp bilýän ýolbaşçy bolanda ýekegep diýip närazy bolubam ýörmeli dälmi diýjek bolýan. Ol Moskwadan gelýän emeldarlaňam agzyna aňkaryp oturmazdy, öz pikirini kesgin aýdardy gutarardy, şonuň üçin Staline: o türkmen-ä özbaşdak pikirlenip ugrapdyr diýlen bolmaga çemeli. Iosif Wissarionowiçem: özbaşdak pikirlenip bilýändig-ä gowy ekeni welin, ýöne beýle adam bize gerek däl-dä diýipdir. Şaja Batyrowiçi boşadyp goýberdiler.

Ikinji hekaýat. Şaja Batyrowiç Ylymlar Akademiýasynyň Prezidenti bolup işläp ýörkä, men birazrak mahal Edebiýat institutynyň direktorynyň orunbasary boldum. “Gurbandurdy, geläýsene, öňi-soňam edebiýat meselelerine kelläňi agyrdyp ýörsüň-ä, bize-de kömegiň ýetir” diýdi. İşledimem-ä welin, ýöne meň ýalyň işlejek ýeri däl ekeni. Umuman, alymlar bilen, onda-da edebiýatçy alymlar bilen işlemek kyn. Olaň birnäçesi dissertasiýa goraýarlar-da, hamala, dünýäni alan ýaly arkaýyn gezip ýörler, okamalydyr, bilmelidir öýdenoklar. Edebiýat diýeniň deňiz ýaly bir zat, aýdaly, sowet döwründe dörän läleleri ýa monjugatdylary bildigiň edebiýaty bildigiň däl-ä! Her kimiň plan boýunça alýan temasy bolýar, bir ýyllyk, iki-üç

ýyllyk. Wagty gelinçä olaryň näme edip ýörenini alla bilýär! Ahyram bir gün getirip gidýär, eýýäm sektordan geçiripdir, hondan bärisi. Okap göreýinle diýýäň, munça aýlyk alyp ýörensoň bir zatjagazlar edendir, aýdylmadyk pikir aýdandyr-la diýip tama edýäsiň-dä. Pikir nire, küje nire! Şol öňki ýüz gezek gaýtalan pikirler. Hum ýaly çişip oturşyňa ylymlaryň kandidatyny ýanyna çagyrarsyň, bi ylmy iş diýip getiren zadyňda derek ýok, boş diýersiň, subut edersiň, ol bolsa, saňa ýigrenç bilen seredip, seniň aýagyňdan ýazjak arzasyny kellesinde öwürüp oturandyr. “Gubansähedow meni özüne keseki tutýar, ýigrenýär, ylmy işime at dakýanam şoň üçin.” Kileň şuňa meňzeş zatlar-da! Äý, ahryry çydamadym, prezidentiň ýanyna baryp: “Şaja Batyrowiç, meňi boşadyň” diýdim. “Näme üçin men seni boşatmaly?” diýdi. Ýagdaýymy aýtdym. Şaja Batyrowiç ap-arkaýyn.

“Institutyňyzda näçe ylmy işgär bar?”

“Meselem, kyrk adam”.

“Şo kyrkyň içinden çorba çykjagy näçe?”

“Bäş-altydan köp dälidir”.

“Ä-he, ýigrimi ýylda bäş-alty alym çykan bolsa, diýmek, ýene bir ýigrimi ýyldan olaryň sany on-on bäşe ýetjek-dä! Az däl ýaly-la, on bäş sany edebiýatçy alym çykjagyny bilýän bolsaň, howsala düşme-de arkaýyn işläber. Tokaýdaky agaçlaryňam hemmesi syrdam däl-ä, diňe syrdamyny goýup, galanyny çapaýsaň, onda tokaý boljakmy näme”.

Ine, şeý diýdi-de Şaja Batyrowiç göwrümime giňlik saldy oturyberdi. Biziň sistemamyzyň tebigatyna düşünip bilýän adam üçin onuň aýdýanam bir hasapdy. Maňlaýyňy daşa uranyň bilen üýtgetjek zadyň ýokdur, ondan sabyrlyja bol-da işläber diýjek bolýardy. Wah, men oňa düşünyädim-de, ýöne, ýöne... Hawa-da, ýöne diýäýmeseň başga näme diýjek?!

5. Gurbansähedowiç ýaşlar bilen

Ol ýaşlaryň Aşgabatda geçirilýän döredijilik ýygmanyşyklaryna işeňňir gatnaşany bilen oňmazdy, welaýatlarda bolýan seminarlara-da höwes bilen giderdi, ýolbaşçylyk ederdi,

ýygnanyşyklary şüwleňli, gyzykly alyp barardy. Bu işde onuň öz usuly bardy.

Bir gezek topar ýazyjy bolup Mary welaýatyna ýaş ýazyjylaryň seminaryny geçirmäge gitdik. Gurbansähedowiçiň gapdalynda Mämmet Seýidow, Nury Baýramow, Gurbannazar Ezizow bardy. Ýygnanmaly adamam köpdi, okalmaly golýazma-da ýeterlikdi, Aşgabatdan baranlary öýüne myhmançylyga çagyryanam ýeterlikdi. Seminar diýeniň häli-şindi bolup duranok, çeper edebiýata höwesjeň ýaşlaryň bary hödürlän golýazmalaryny okatjaklar, biziň çynlakaý pikirimizi eşitjekler. Täze-täze atlar aglaba şunuň ýaly seminarlarda ýüze çykardy. Onsoňam Gurbansähedowiçiň başlangyç awtorlara iňňän çynlakaý çemeleşip, uçguny bar adamy goldamagy başaryandygy mälimdi.

Gurbansähedowiçiň teklibi esasynda özara bir karara geldik: ýaşlaryň golýazmalaryny okap gutarýançak myhmanhanadan çykmaly däl. Prozaçy proza eserlerini, şahyr poeziýany okamalydy, emma Gurbansähedowiçiň özi şolaryň hemmesini hem okamaga ýaltanmady.

Ol seminary ýaşlar bilen içgin tanyşmakdan başlaýardy. Her bir awtory ýerinden turzup, kärini, bilimini, okaýan kitaplaryny, maşgala ýagdaýyny, gazanjyny soraýardy. Käbir adamlar üçin munuň artykmaç ýaly görünmegem ahtimaldyr, emma döredijilige baş goşýan adamyň şahsyeti bilen tanyşmakda, onuň eserine durmuş şertlerniň täsir edişine göz ýetirmekde bu faktlaryň uly hyzmatyny inkär edip bolmaz. Uzak ýyllaryň gözegçiliginden soň bir ýagdaýa göz ýetirdim. Çeper döredijilige gyzygyp, seminarlara gelyän oganlaryň aglabasy barly ýerde önüp-ösen çagalar däl, maddy taýdan dokuzlarynyň düzüw dældigini eginbaşlaryna seredip biläýmelidi. Şu pikirimi bir gezek Gurbansähedowiçe aýtdym, ol başyny atdy-da, soňuny degişme äheňine ýazdyryp: “Oglan, garny dok, eşigi bitin adam edebiýaty nätsin!” diýdi. Men onuň aýtjak bolýan pikirine daş ýany bilen düşünyärdim. Mätäçlik çekýän adam hemişe durmuş hakynda köp pikir edýärdi, sosial adalatsyzlygy duýmaga ezberdi, kalbynda protest saklaýardy, şol protesti çeper sözün usti bilen aýan etmäge ýykgyň edýärdi. Ol maddy yetmezligi ruhy baýlyk bilen dolduryp ýaşamaga endik edýärdi.

Gurbansähedowiç hemişe ýaşlara köp okamagy, milli mirasymyzyň daşyndan rus hem dünýä edebiýatyny bilmegi öwran-öwran hetjikläp aýtmaga ýaltanmazdy. Köp okaýan ýazyjylaryň eserleriniň pikire baýdygyny türkmen awtorlarynyň eserlerinden mysallar alyp subut ederdi.

– Siziň köpiňiz entek ýaşlyk höwesini bilen ýazýansyňyz. Mahal-mahal söýginiň joşgunam sizi erkiňize goýýan däldir, göwnüňize ýaraýan gyzy taryp etmäge goşgy, poeziýa amatly. Jahyllykda şahyrlyga ýüz urmaýan az-azdyr. Eýsem-de bolsa, ýaşlygyň ýelginine aldanmaň diýjek bolýan. Söýgülisiniň tarypyny kapyýa salyp bilýänini şahyrlykdyr öýdüp, ömrüniň dowamynda aldanyp ýören adamlar bar. Olar soňam gazet-žurnallara dert bolýarlar, meni çlenlige alanoklar, kitabymy çykaranoklar diýip nägilelik bildirýärler, yzyny üzmän arza ýazýarlar. Ine, özüňiziň kimdigiňizi bilmek isleýän bolsaňyz, kämil eserleri, meşhur adamlaryň kitaplaryny aýagaladygyna okaň – diýerdi.

Gurbansähedowiçiň ýaşlar bilen duşuşygy uzaga çekerdi, juda sabyrly bolaýmasaň takat edip gapdalynda oturmak aňsat däldir. Kim näçe goşgy okaýsyn, diňläp oturardy, ýaltanman pikirini aýdardy. Kalbynda şahyrlyk uçguny ýok adamlara-da gaty-gaýrym bir zat diýmäni kyn görerdi. Aýdaýmakçy bolanda-da geň öwrümler tapyp aýdardy, onuň öwrümlü sözüne düşünmän gidýänlerem tapylýardy.

Şol gezekki seminara welaýatyň çetki etrabyndan bir ýigit gelipdir. Ol gazetdäki bildirişi okan bolmaga çemeli. Öz gezeginde olam goşgularyny okady. Birini okady, hiç hili pikir, duýgy ýok, entek kapyýa sazlaşygyny-da düzläp bilmändir, ikinjisini okady, olam soň ýaly. Gurbansähedowiç: hany, ýene birini oka diýdi. Okady, öňküleriçe-de ýok. Gurbansähedowiç ýigide göwünlük bermäge esas bolaýjak ýekeje setire garaşýardy, tapanokdy. Ýaş ýigit bir depderi dolduryp gelipdir, ýyly söz eşidýänçä durarly däl, tutuş depderi okap çykмага taýýar. Gurbansähedowiç: “Ýigit, bi goşgulaň-a beýle bir däl ekeni” diýdi. Ýaş ýigidiň bady gaçarly däl. “Olar ýaramadyk bolsa, bulary diňläň, ýaşuly” diýip, ýene okamaga durdy. Oturanlaryň sabyry ahyr bolup barýar. Näçe okasa-da, oňly goşga gabat gelinmejegini bilýärdiler,

Gurbansähedowiçiňem gözi ýetipdi. Uşukli bolanlygynda okaýanyň özem anaýmalydy. Ahyry Gurbansähedowiç ony saklady. “Boldy edäý, ýagşy ýigit, diňledik” diýdi. Ol ýigit indi belli bir söze garaşýardy, şony eşitmese oturarly dälidi.

Gurbansähedowiç: “Ýigit, ýaňy traktor sürýän diýdiňmi? – diýdi. – Eger men dürs eşiden bolsam, sen zynjyrly agyr traktor sürýän bolmaly”.

“Hawa, ýaşuly, S–100 traktorda işleýän, sürüm geçirýäs”.

“Tüweleme, özüňem golaýda öýlendim diýäýdiň gerek?”

“Gelnim ýaňy gaýdyp geldi”.

Gurbansähedowiçiň äheňi süýjedi.

“Şeý diýsene... häk, durmuşyň tüýs hezil çagy-da! Uzakly gün traktor sürüp ýadap gellersiň, üsti-başyň çaň-tozandyr, ýuwunyp-ardynyp, ýyljak jaýa girersiň. Pejiň gapdalynda arassaja saçak ýazylygydyr, üstünde-de demlengije çäýnek basyrylgy durandyr. Gelniň gabak astyndan näz bilen garap, “çaý içjekmi ýa nahar guýaýynmy” diýer. Içiň eljuk diýýändir. Onsoň bir okara dogralan nany ezip getirägeden öňünde goýar-da: “Iý, noş bolsun!” diýer. Naharyň tagamy iki esse artar duruberer. Bir okarany gördümem etmersiň, hüpüledip goýberersiň, şeýle dälmi, ýagşy ýigit. Sen-ä gara der bolup iýip oturansyň, gelniňem ýylgyryp saňa mähir bilen seredip oturandyr, pejiň odam gübürdäp ýanyp durandyr, hezillik-dä! Soňam demini alan çäýy arassaja käsä guýup uzadar, gelniň näzik barmaklaryna seredip bala dönen çäýy alyp içersiň. Asyl agyr traktoryň ýadawlygy ýom-ýok bolar gider. Ertesi ýene täzeden dünýä inen ýaly bolup traktoryňa münersiň. Meň aýdýanym dogrummy, ýagşy ýigit?”

“Dogry, ýaşuly.”

“Dogry bolsa, onda näme, adamlar, bi ýigide traktoryňy sürüber diýäýsek nädýär?”

Gurbansähedowiç mundan çökder söz diýmezdi.

6. “Atçapar” romany hakynda

Kyrk ýylyň dowamynda “Atçapar” romanynyň gürrüňi edildi. 1954-nji ýylda bolsa gerek, orta mekdepde okaýarkam “Sowet

edebiýaty" žurnalynda ýazyjylara dostluk degişmelerini okanym ýadyma düşýär. Şonda Gurbansähedowa haçan "Atçapary" gutarjak diýip biraz igenç äheňinde goşgy ýazypdylar. Ahyram roman gutarylman galdy. Ajal birki ýyl pursat beren bolsady, belki, roman doly tamamlanardy. Dogrusy, ýazyjynyň özem köpden bäri wada berip gelyän eserini gutarmaga howlугýardy. Ony ýazyandygyna okyjylary ynandyrjak bolýan ýaly, birnäçe baby Mary welaýatynda çykýan "Lenin baýdagy" ("Maru Şahu-Jahan") gazetinde çap hem etdiripdi.

Häzir agramly bölegi ýazylan romany çapa taýýarlap ýörler. Men onuň golýazmasyny okamok, ýöne Gurbansähedowiç bilen köp ýylyň dowamynda dostluk hem döredijilik aragatnaşygynda bolanym üçin onuň gözleglerine, oý-pikirlerine, ýaýdanjyna belet. Näme sebäbe kyrk ýylyň dowamynda bu romany gutaryp bilmedi diýlen sowala öz garaýyşymy aýdyp biljek. Ýöne bu diňe meniň şahsy garaýyşymdyr.

Gurbansähedowiçiň işeňňirligine garanyňda bu roman onuň üçin iki-üç ýylyň işi. Göwrum taýdan kiçi bolmadyk "Toýly Mergen" romanyny iki ýyla-da ýetirmän gutarypdy. Onda "Atçapara" nä hudaý urduka? Altmyşynjy, ýetmişinji ýyllarda ol "Atçapar" bilen gyzygmady, ýogsa, şol iki onýyllygyň dowamynda taryhyrewolýusion diýip atlandyrylan temada Hydyr Derýaýewyň, Beki Seýtäkowyň, Berdi Soltannyýazowyň telim tomluk romanlary ýazylypdy, olary gyzygyp okapdylar. Temanyň geçginliligi, amaty Gurbansähedowiçi hem tijendiräýjek ýaly bolsa-da, ol amala aşanokdy. Segseninji ýyllaryň, başynda ýene Atçapar ýadyna düşdi, onuň ömrüni içgin öwrenmäge girişdi, Ýölöten etraplaryna gidip, ony gören, ol hakda bilýan adamlar bilen duşuşdy. Materialyň juda azlygyndan zeýrenip oturany ýadyma düşýär.

Iki ýyl ozal çay başynda otyrkak ol romandan söz açdy, bu çaka gutaraýmalydym, ýene täze bir päsgelçilik döredi diýdi. Ol üýtgedip gurmak syýasatyny göz önünde tutýardy. Aýdyňlygyň ygylan edilmegi, taryhy wakalara täze garaýyş Gurbansähedowiçi iňňän çuňňur oýlandyran ekeni. Rewolýusion ýyllarynyň wakalaryna öňki ölçeg bilen çemeleşmek bolmaz, täze bir garaýyş gerek diýdi. Men Gurbansähedowiçiň şeýle pikire

gelenine begenipdim, golýazma gaýtadan seredip çykmary diýenini makullapdym. Şol maksadyny amal etmäge ýetişdimi, ýokmy, ony aýdyp biljek däl, ýöna ýazyjynyň kalbynda kyrk ýyl saklanan ýaýdanjy özümçe düşündirip biljek.

Tutus sowet edebiýatynda, şol sanda türkmen sowet edebiýatynda-da taryhy-rewolýusion temada döredilen eserleriň aglabasynyň belli bir shema, ýörelgä eýerilip ýazylandygy hemmämize aýan. Taryhy hakykatdan ugur alynman, synpylyk ideologiýasynyň ündewine görä “täzeçe taryh” döredildi. Onda aýdylmaly pikirler, görkezilmeli häsiýetler, kimiň ak, kimiň gara bolmalydygy aýdyň edilip goýlandy. Hakykatda ýazyjy jemgyete haýsydyr bir pikir aýtmagyň zerurlygyny duýan halatynda eser ýazmaly. Emma sosrealizmi öňe süren ideologiýa döredijini pikir aladasyndan halas etmäge çalyşýardy. Partiýanyň görkezen pikirine gol ýap-da haýdaber diýýär. Onsoň ýazyja diňe waka gözlemek galaýýar. Meňzeş obrazlar, ykballar, eserden esere geçýärdi. Diňe wakalaryň adresleri üýtgeşikdi.

Gurbansähedowiçem Atçapary wakalary saýlap alypdyr. Atçaparyň uly bir taryhy şahs bolmandygyny bilýäris. Batyr ýigit, özem garyp, Rahman baýyň toparyna garşy duran, gyzyllara türkmen ýigitlerinden otrýad düzüp beren adam. Onuň örüsi esasan Ýolöten, Pendi töweregi. Wakany ol diýen ýaýbaňlandyryp bilenok. Ýazyjy fakt küýseýär, emma elpe-şelpe zat ýok. Gözüm ýok edip, fantastika meňzedibräk ýazyp goýbermäge-de Gurbansähedowiç çekinýär, her bir wakany belli bir fakta örklemese göwnüne jaý däl. Ätiýaç, gorky hemişe bir ýanynda, aýagyňy juda ýerden üzme diýip dur. Atçapary aýratyn bir şahs hökmünde alyp, onuň içki dünýäsine aralaşyp, daşky wakalaryň şol dünýä edýän täsirini psihologik çuňlukda suratlandyryp bilen adama Atçaparyň ykbalyndan roman ýasamak başardardy. Emma munuň üçin birinjiden, pikir baýlygy, ikinjiden, ussatlyk derwaýysdy. Belki, Gurbansähedowiç bu ugra ýüz ursa, şowsuzlyga uçuraryn öýdendir, ýazyjylyk tejribesini entek kemter görendir. Köp okaýan adam hemişe öz mümkinçiligini ölçemäge ukyply bolýar.

Meniň ynanjyma görä, ýokarky sebäpler, ikerjiňlenmeler ymykly oturyp romany ýazmaga ýazyja päsgel berendir.

Ýyllar geçýär. Gurbansähsdowiçiň ýazyjylyk tejribesi, ussatlygy artýar. Psihologik prozanyň nämedigine dünýäde döredilen nusgalary okap, şolaryň mysalynda göz ýetirýär. Emma pikir baýlygy, pikir zerurlygy kemterlik edýärdi. Adam häsiýetiniň sebäbine döreyän wakalara däl-de, daşky wakalara, töwerekdäkileriň aýdyp berýän wakalaryna gol ýapmak endigi entek dowam edýärdi. Sonra ýazyjy materialy biraz köpeldip, romanyny gutarmagyň höwesini bilen işläp ýörkä-de, segsen başinji ýylyň öňe süren täze syýasaty başlandy. Onuň Gurbansähedowiçe uly täsiriniň bolandygyny golýazma gaýtadan seretmegiň zerurlygyny duýandygy bilen düşündirse bolar.

7. Ýazyjynyň orny

Käbir adamyň jemgyetdäki tutýan orny hakynda gürrüň gidende onuň uly wezipelerde işländigi nygtalyp geçilýär, emma bu delil adamyň şahsyet hökmünde mertebesini kesgitlep bilmezmikä diýýän. Adamy wezipe ulaldanok, adamy jemgyýete peýdaly zähmeti ulaldýar. Uly wezipede oturyp, uly işler bitirip bilmeýänler näçe diýseň bar. Wezipe eýelemän uly işler bitirip bilen adamlar nesilleriň ýadynda galýar. Belent wezipede belent işler bitiren adamlar halkyň guwanjyna, buýsanjyna öwrülýärler, emma olar juda seýrekdir.

Gurbansähedowiç ömrüniň dowamynda dürli wezipelerde işlänem bolsa, meniň den-duşlarym üçin ol ýönekeý zähmet adamydy, medeniýetiň janköýeridi. Biz onun jepakeşligine haýran galardyň. Soňky demine çenli kagyz bilen galamy gapdalyndan aýyrmady. Ol bize zähmetini goýup gitdi. Çeper edebiýatyň, sungatyň, edebiýaty öwreniş ylmynyň, magaryfyň, metbugatyň soňky elli ýyllyk ýoluny öwrenen adam Gurbansähedowiçiň adyna, hyzmatyna, zähmetine sataşar. Onuň şahsyeti, gylyk-häsiýeti barada dürli pikirleriň aýdylmagy ähtimaldyr, dostunyň köplügi ýaly duşmany-da az däl. Dost-duşmansyz ýaşamak mümkin däl-ä! Diňe durmuş pozisiýasy, aňyk pikiri bolmadyk adamlarda duşman bolýan däl. Onsoňam wezipede işläp, hemmä deň görünmek, işiň aladasyny edýän adama hiç mahal başartmaz.

Gurbansähedowiç çökder bir ýagdaý ýüze çykaýmasa, umuman,

ylalaşyp işlemäge ýykgyn edýän adamdy, mahal-mahal çaga ynanjaňlygy bilen töwerekdäkileri geň galdyrardy. Onuň ynanjaňlygyny şahsy bähbitleri üçin ulanýan çemeçil adamlaram tapylýardy. Ynamyna girenleriň soňra ony nyşana alanlary-da bolupdy. Mahal-mahal ejiz taranyň boýnuna alyp: “Beh, men, walla, adam tanaman geçjek-dä” diýip zeýrenerdi. Birdenem bolgusyz bir säwlikler goýberip, garşydaşlarynyň galmagal turuzmaklaryna esas berýärdi.

Gurbansähedowiçiň gowy häsietleriniň biri-de akyllý söze, galamdaşlarynyň zehin bilen ýazylan eserlerine guwanyp bilýänligidi. Özüni duşman tutunyp ýören adamyň biri şowly eser döredäýse, köpüň önünde: “Pylanyň eserini okadym welin, walla, men-ä gowy gördüm” diýip, guwanç bilen aýdyp bilýärdi. Nätanys bir ýaş awtoryň eseri göwnünden turaýsa, begenjini içine sygdyryp bilmän, gijäniň bir mahalam bolsa öýüne til edäýerdi: “O ýigit bilen menem tanyşdyrsaňyzla” diýerdi.

Ol ýadamany-ýaltanmany bilmezdi. “Edebiýat we sungat” gazetinde baş redaktor bolup işleýärkä, kämahal kabinetine baramda, bölümlerden geçen materiallary azara galyp täzedem işleşdirip otursyny göremde oňa nebsim agyrardy. Göwnüne jaýlaýýança ýekeje informasiýa-da gol goýmazdy. Bu gara zähmetini döredijiligine sarp edenliginde niçema eser dörederdi.

Gurbansähedowiç kişiň gürrüňini diňlemäge bisabyrды, özi gürrüň bererdi. Haýsy mesele orta atylaýsyn, söhbetdeşlige goşulyp bilýärdi, diňe bir goşulmagam däl, derrew oturanlary özüne bakdyrardy.

Ol asudalyga, arassaçylyga, süýji tagama aýratyn sarpa goýýardy. Çola köçäniň ugrundaky arassa, saýaly howlusynyň eşretini bilýärdi, başga ýerlere gidip dynç almagy ýa-da döredijilik öýlerine gidip işlemegi küýsemezdi. Juda öýdeçerdi. Hajat gelnejemiz oňa çaga sereden ýaly seredýärdi. Segsen başinji ýylda aýalynyň duýdansyz aradan çykmagy oňa aýylganç urgy boldy. Ýalňyzlyk derdi ony ejizletdi, henize çenli başym agyrýar diýmedik adam ýürek agyrsyndan zeýrenip ugrady. Saýaly, ümsüm howlynyň eşreti sowlan ýaly bolaýdy.

Ömrüniň soňky ýyllarynda tomsuň yssysyndan biçak kejiýärdi.

Gününi sanap güýzüň salkyn günlerine garaşýardy. Aňzak gysy-da halamazdy, ýazyň gelerine ýetmäge howlugardy. Soňky gezek halyndan habar almaga syrkawhana baramda kresloda oturan ekeni. “Ýatyp bilemok, ýassyga kellämi goýaýdygym üsgülewik tapylýar, asyl ýöne haýymy alaýýar, onsoň şeýdip uzakly gije kresloda otyryn-da” diýdi. Soňra penjireden alabaharyň bulutly asmanyna garap, umyt bilen gürrüňini dowam etdi. – Howa maýlasa arassa howa çykaýsam, ýogsa dört diwaryň arasynda oturmakdan men şeýle bir irdim! Howa çyksam kükregim giňäýjek-dä... Biziň ýazymyz kelteräk diýmeseň sapasy üýtgeşikdir. Hemişeler ot örüp, meýdan gök saldygy Soltandeshdiň düzüne awa giderdik. He-e-eý-ý...

Ol asmandan gözünü aýyрман dymdy, meniň gapdalynda oturanymy unudana döndi. Ýok, unutman ekeni, gözlerine inen ýaşy gizlejek bolan ekeni.

Ýazyň maýyl howasyna çykmak oňa myýesser etmedi.

Oktýabr, 1992 ý. Ýatlamalar